

اشاره

جهت اشاعه‌ی برنامه‌ی درسی جغرافیا، در شماره‌ی پیشین مجله‌ی قسمت سوم راهنمای برنامه‌ی درسی استان شناسی از نظر خوانندگان ارجمند گذشت. در این شماره قسمت پایانی مطلب را که به مباحثی چون محتوای برنامه، ساختار محتوا، شیوه‌ی سازمان‌دهی محتوا و ... می‌پردازند، مطالعه می‌کنید.

کلیدواژه‌ها: مفاهیم اساسی، ساختار محتوا، سازمان‌دهی محتوا، روش‌های یاددهی - یادگیری، ارزش‌یابی.

محتوای برنامه و مفاهیم اساسی و جزئی

با توجه به این که هدف درس استان شناسی، شناخت ویژگی‌های جغرافیایی، گذشته‌ی تاریخی، مسائل اجتماعی و فرهنگی، و فعالیت‌های اقتصادی و مردم‌شناسی در بزرگ‌ترین واحد سیاسی کشور، یعنی استان است، مفاهیم اساسی و جزئی این درس با توجه به اهداف کلی آن انتخاب شده و محتوای آن ذیل هفت مفهوم اصلی و چهل مفهوم جزئی سازمان‌دهی شده است.

ردیف	مفاهیم اساسی	مفاهیم جزئی
۱	وضعیت جغرافیای استان	موقعیت جغرافیایی، موقعیت استان در کشور، پدیده‌های مهم جغرافیایی، ناهمواری‌ها، آب و هوا، رودها، پوشش گیاهی، منابع طبیعی، جمعیت، تأثیرات عوامل طبیعی بر زندگی انسان، مخاطرات محیطی، مسائل شهری و روستایی، مسئولیت در برابر حوادث
۲	قابلیت‌های محیطی	توانایی‌های محیطی، وضعیت منابع طبیعی، جمعیت، موقعیت جغرافیایی، کشاورزی، صنعت، گردشگری، فرصت‌ها و محدودیت‌ها
۳	فعالیت‌های اقتصادی و نقش عوامل جغرافیایی در توزیع فعالیت‌ها	شیوه‌ی معیشت اغلب مردم، مهم‌ترین فعالیت‌های اقتصادی، نقش عوامل جغرافیایی و سایر عوامل در توزیع فعالیت‌ها، مشکلات و تنگناهای اقتصادی استان که ریشه در عوامل جغرافیایی و یا سایر عوامل دارند
۴	قابلیت‌های علمی و فرهنگی	پیشینه‌ی علمی و فرهنگی - مراکز فرهنگی در گذشته، مراکز مهم دانشگاهی، مذهبی و تحقیقاتی در حال حاضر، مهم‌ترین دانشمندان، ادبا، هنرمندان و ورزشکاران، چشم‌انداز آینده‌ی استان با توجه به افراد باسواد و مراکز علمی و فرهنگی
۵	پیشینه‌ی تاریخی استان	پیدایش نخستین مراکز تمدن در استان، میراث فرهنگی، مهم‌ترین شخصیت‌های تاریخی، انقلابی و سرداران شهید
۶	آداب و رسوم مردم استان	زبان و گویش محلی، اقوام و مهم‌ترین اعتقادات
۷	نقش استان در توسعه‌ی سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشور	نقش شهرهای مهم، نقش استان در پیشرفت کشور، نقش استان در حفظ استقلال و تمامیت ارضی ایران در طول جنگ تحمیلی، مسئولیت ما در برابر استان و کشور

برنامه‌ی درسی جغرافیا

نگاهی به برنامه‌ی درسی استان شناسی

کوروش امیری نیا

کارشناس گروه جغرافیای دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

ساختار محتوای درسی استان‌شناسی در دوره و پایه‌ی تحصیلی
این برنامه در شش واحد درسی طراحی شده است. هدف از این کار، آگاه ساختن مؤلفان از ساختار محتوای درس استان‌شناسی و سهولت تألیف و سازمان‌دهی محتوا به روش فعال بوده است. واحدهای درسی مذکور عبارت‌اند از:

۱. جغرافیای طبیعی استان؛
۲. جغرافیای انسانی استان؛
۳. قابلیت‌های محیطی، اقتصادی، علمی و فرهنگی استان؛
۴. تاریخ استان؛
۵. آداب و رسوم مردم استان؛
۶. پیشرفت‌های استان بعد از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران.

شیوه‌ی سازمان‌دهی محتوای برنامه‌ی درس استان‌شناسی
این برنامه که به شیوه‌ی در هم تنیده در شش واحد درسی سازمان‌دهی شده، تلفیقی از موضوعات جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، مردم‌شناسی و اقتصادی است. محتوای واحدهای درسی آن از رشته‌های متفاوت علوم اجتماعی استخراج می‌شود به صورت ترکیبی، حول و حوش موضوعات اصلی سازمان‌دهی می‌شود که هدف آن دست‌یابی فراگیرندگان به پیش وسیع و همه‌جانبه است.

می‌دانیم که در هم تنیدگی برنامه از اصول خاصی پیروی می‌کند و مدل‌های گوناگونی از آن وجود دارد. گاه در هم تنیدگی از نوع بین رشته‌ای است. برای مثال، لباس یک مفهوم بین رشته‌ای است و می‌توان آن را از جنبه‌های متفاوت، نظیر آب و هوا، شیوه‌های گذران معیشت، هنر و یا سنت مطالعه کرد. گاه در هم تنیدگی از نوع مخلوط است. برای مثال ممکن است که یک واحد درسی از موضوعی تاریخی و واحدی دیگر از موضوعی جغرافیایی و اقتصادی بحث کند. گاه در هم تنیدگی از نوع ایجاد رابطه بین دو موضوع است. بدیهی است که ایجاد رابطه بین دو موضوع باید منطقی باشد و حتی‌المقدور از ایجاد رابطه‌های غیرمنطقی پرهیز شود.

در هم تنیدگی ممکن است از طریق انجام یک فعالیت پژوهشی صورت گیرد. برای مثال، مطالعه‌ی موردی یک روستا و یا تأثیرات ایجاد یک سد، پژوهشگر را به حوزه‌های متنوعی از علوم وارد می‌کند. در چنین حالتی مرزهای علوم برداشته می‌شوند. در نهایت به این نکته باید توجه داشت که در هم تنیدگی در ذهن اتفاق می‌افتد و حاصل آن درک وسیع‌تر یک موضوع است.

در رویکرد جدید، سازمان‌دهی برنامه از نوع «رشته‌های وسیع»^۱ است. موضوع، مطالعه‌ی استان است و استان از زوایای مختلف مطالعه می‌شود. در چنین حالتی، مؤلف و یا معلم از حوزه‌های متفاوت علمی (دیسپلین‌ها) به مطالعه‌ی موضوع می‌پردازد. هدف از برگزیدن چنین شیوه‌ای، دست یافتن

ارزش‌یابی بخش مهمی از فرایند تدریس است. هدف از آن آگاهی از میزان آموخته‌های شاگردان، اصلاح فرایند تدریس و تعمیق یادگیری است

به درکی جامع و یکپارچه از یک استان است. این رویکرد فواید زیادی دارد. از جمله این که به معرفتی عمیق‌تر از موضوع می‌رسیم و مسائل بهتر درک می‌شوند. به علاوه، فراگیرندگان به علت داشتن ذهنیتی بین رشته‌ای، در حل مسائل از توانایی بیشتری برخوردار خواهند شد.

روش‌های کلی در تدریس درس استان‌شناسی

در تدریس و آموزش درس استان‌شناسی، می‌توان از روش‌های گوناگونی تدریس که در میان دیگر دروس نیز متداول است، بهره گرفت. برنامه‌ی درسی حاضر، با رویکرد جدیدی که به آموزش جغرافیا دارد، نیازمند تأکید بر روش‌های تدریس خاصی است که در آن، دانش‌آموزان به درس علاقه‌مند شوند، بعضی از مهارت‌های جغرافیایی را متناسب با سن خود کسب کنند و به کاوشگری و تحقیق علاقه پیدا کنند.

بعضی از روش‌هایی که می‌توانند ما را در رسیدن به این اهداف مدد رسانند، عبارت‌اند از:

روش مطالعه‌ی موردی؛ روش سخنرانی و توضیحی؛ روش مباحثه؛ روش استفاده از منابع و مآخذ؛ روش نمایش؛ روش ایفای نقش؛ روش مذاکره‌ی گفت‌وگو؛ روش بیان افکار و ایده‌های آن؛ روش کار گروهی؛ روش بازدید علمی (فعالیت میدانی)؛ روش حل مسئله.

ارزش‌یابی (مبانی، روش‌ها و ابزارها)

ارزش‌یابی بخش مهمی از فرایند تدریس است. هدف از آن آگاهی از میزان آموخته‌های شاگردان، اصلاح فرایند تدریس و تعمیق یادگیری است. آن چه که در فرایند ارزش‌یابی باید مورد توجه قرار گیرد، مهارت‌ها و نگرش‌های دانش‌آموزان است. تأکید صرف بر آموخته‌های دانشی، موجب غفلت از فرایندهای یادگیری و چگونه دانستن خواهد شد.

ارزش‌یابی از درس استان‌شناسی، به مانند جغرافیای ایران، به صورت تکوینی و مستمر، از طریق مشاهده‌ی عملکرد شاگردان، کارهای فردی و گروهی و آزمون‌های انشایی صورت می‌گیرد. بدیهی است در این درس، بیشتر تأکید بر عملکرد شاگردان در زمینه‌ی کارهای پروژه‌ای خواهد بود.

۱. اصول و روش‌های مناسب ارزش‌یابی

«شورای عالی آموزش و پرورش» در هفتم و سیزدهمین جلسه‌ی خود در ۲۱ مهر ماه ۱۳۸۳، اصول زیر را برای ارزش‌یابی پیشرفت تحصیلی به تصویب رساند. این اصول اگرچه به یک ماده‌ی درسی اختصاص ندارند و جنبه‌ی عمومی دارند، اما حاوی نکات مهمی هستند که جا دارد توسط برنامه‌ریزان و معلمان مورد توجه قرار گیرند:

- جدایی‌ناپذیری ارزش‌یابی از فرایند یاددهی - یادگیری؛
- استفاده از نتایج ارزش‌یابی در بهبود فرایند یاددهی - یادگیری و اصلاح برنامه‌ها و روش‌ها؛
- هماهنگی میان هدف‌ها، محتوا، روش‌های یاددهی - یادگیری و فرایند ارزش‌یابی؛
- توجه به آمادگی دانش‌آموزان؛
- توجه به رشد همه‌جانبه‌ی دانش‌آموزان؛
- توجه به ارزش‌یابی دانش‌آموز از یادگیری‌های خود (خودارزش‌یابی) و ارزش‌یابی توسط هم‌کلاسان؛
- ارزش‌یابی از فعالیت‌های گروهی؛
- توجه به فرایندهای فکری منتهی به تولید پاسخ؛
- تأکید بر نوآوری و خلاقیت؛
- تنوع روش‌ها و ابزارهای اندازه‌گیری و سنجش پیشرفت تحصیلی؛
- استفاده از انواع ارزش‌یابی؛
- استقلال مدرسه و معلم در فرایند ارزش‌یابی؛
- رعایت قواعد اخلاقی و انسانی در ارزش‌یابی؛
- توجه به تفاوت‌های فردی؛
- ضرورت هماهنگی در تحقق اصول ارزش‌یابی

۲. ابزارهای مناسب برای ارزش‌یابی از آموخته‌های فراگیرندگان
- ارزش‌یابی از اهداف دانشی، مفاهیم و اطلاعات با کمک آزمون‌های

شفاهی، عینی، کوتاه جواب، انشایی و استاندارد شده.

- ارزش‌یابی از مهارت‌ها از طریق آزمون‌های تصویری و مهارتی و ارزیابی از نمونه کارهای دانش‌آموزان.
- ارزش‌یابی از نگرش‌ها و ارزش‌ها، بررسی عملکرد کلی دانش‌آموزان از طریق مشاهده، بررسی گزارش کارهای آن‌ها، استفاده از فهرست‌های واری (چک لیست‌های) نگرشی-سنجی و عملکردی، و یادداشت آن‌ها در فرایند یاددهی - یادگیری.

آزمون‌ها ممکن است از نوع استاندارد شده یا معلم ساخته باشد. آزمون‌های استاندارد شده توسط متخصصان ارزش‌یابی تهیه می‌شوند، اما آزمون‌های معلم ساخته را معلم کلاس تهیه می‌کند. این دو آزمون از نظر ماهیت شبیه به یکدیگرند و تنها تفاوت آزمون‌های استاندارد شده با سایر آزمون‌ها، در میزان اعتبار و روایی آن‌هاست. تهیه‌ی آزمون‌های استاندارد شده به مهارت و تخصص بیشتری نیاز دارد.

۳. نظام نمره‌گذاری

ارزش‌یابی از این درس براساس فعالیت‌های فردی و گروهی دانش‌آموزان صورت خواهد گرفت. میزان نمره‌ی اختصاص داده شده به این درس در حال حاضر حداکثر ۵ نمره خواهد بود. در صورتی که به صورت یک درس مستقل در نظر گرفته شود، به صورت یک درس ۲ واحدی خواهد بود و ۲۰ نمره به آن اختصاص می‌یابد.

توصیه‌های اجرایی برنامه

اجرای هر برنامه‌ی درسی مستلزم آموزش معلمان و عوامل اجرایی، حمایت و پشتیبانی از برنامه‌ی درسی و مطالعه در خصوص مشکلات اجرایی برنامه است.

۱. آموزش مدرسان، معلمان و عوامل اجرایی

برگزاری دوره‌های آموزش ضمن خدمت برای مدرسان درس استان‌شناسی، معلمان و کارشناسان دوره‌ی متوسطه، دوره‌های آموزش مؤلفان به صورت کشوری و دوره‌ی ضمن خدمت معلمان به صورت استانی، ضرورت دارد. در برگزاری دوره‌های استانی، حضور ناظری از «دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی» توصیه می‌شود.

۲. ویژگی‌های معلم درس استان‌شناسی

در فرایند تدریس، تنها تجارب و توانمندی‌های علمی معلم نیست که بر دانش آموز تأثیر دارد، بلکه دیدگاه، فلسفه‌ی اعتقادی و کل شخصیت معلم در تدریس و یادگیری دانش آموز مؤثر واقع می‌شود. لذا یکی از مسائل مهم در فرایند تعلیم و تربیت، توجه به صلاحیت‌های معلمی است. صلاحیت‌های معلمی مجموعه‌ی شناخت‌ها، گرایش‌ها، مهارت‌ها و عملکردهایی است که در جریان تعلیم به پرورش جسمی، عقلی، عاطفی، اجتماعی، اخلاقی، علمی و معنوی فراگیرندگان کمک می‌کند. این صلاحیت‌ها را می‌توان از جهات متفاوت طبقه‌بندی کرد.

۳. صلاحیت‌های عام

به مجموعه‌ای از ویژگی‌های جسمانی، روانی، اخلاقی، علمی و ارتباطی اطلاق می‌شود که عموم معلمان، صرف‌نظر از دوره‌ی تحصیلی که به آن اشتغال دارند، باید از آن‌ها برخوردار باشند تا بتوانند وظایف خود را به شکل مؤثری انجام دهند.

۴. صلاحیت‌های خاص

صلاحیت‌های خاص معلمی در دوره‌ی متوسطه را می‌توان به دو گروه زیر تقسیم کرد:

- صلاحیت‌های دانشی: این دسته از صلاحیت‌ها شامل آگاهی

معلم از پیشرفت‌های علمی در رشته‌ی مورد تدریس و کاربردهای آن در زندگی است. حداقل صلاحیت تخصصی برای تدریس این درس در دوره‌ی متوسطه، داشتن مدرک کارشناسی در رشته‌ی جغرافیاست.

- صلاحیت‌های حرفه‌ای: صلاحیت‌های حرفه‌ای معلم شامل این موارد است:

- آگاهی و شناخت نسبت به مفاهیم علمی و اهداف آموزشی کتاب و تسلط بر موضوع درس؛
- شناخت اصول حاکم بر یادگیری و ظرایف تربیتی دانش‌آموزان در دوره‌ی آموزشی موردنظر؛
- توانایی در طراحی آموزشی و درسی و به کارگیری روش‌های متنوع در تدریس؛
- آگاهی و شناخت نسبت به شیوه‌های ارزش‌یابی متناسب با روش‌ها؛
- مهارت در اداره و مدیریت کلاس درس؛
- کسب و تقویت صلاحیت‌های حرفه‌ای از طریق شرکت در دوره‌های ضمن خدمت؛
- مهارت استفاده از کاربرد فناوری آموزشی در فرایند تدریس.

۵. عوامل مؤثر در موفقیت برنامه‌ی درسی استان‌شناسی

- حمایت معنوی و مالی «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» و دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، و پشتیبانی مستمر از اجرای این برنامه در دوره‌ی متوسطه.

- برقراری ارتباط و ایجاد هماهنگی میان دفاتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، آموزش متوسطه نظری، اداره‌ی کل آموزش ضمن خدمت، اداره‌ی کل امتحانات، دفتر تکنولوژی آموزشی، سازمان‌های آموزش و پرورش و گروه‌های آموزشی، به منظور کسب اطلاعات و آگاهی دفاتر، ادارات و مجریان از تغییر برنامه‌ی درسی در دوره‌ی متوسطه، تمهید امکانات و منابع مورد نیاز برای اجرای موفق برنامه، و برگزاری دوره‌های آموزش و معلمان دوره‌ی متوسطه.

- برقراری ارتباط با گروه‌های درسی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف به منظور آگاهی از نوع تغییرات ایجاد شده در برنامه‌های درسی.
- اعتبار بخشی برنامه هنگام تدوین آن از طریق نظرخواهی از دبیران، صاحب‌نظران و گروه‌های آموزشی مرتبط.
- مشارکت همراه با علاقه و اشتیاق کارشناسان گروه‌های درسی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف در آموزش معلمان قابل ذکر است که این برنامه در هشتصد و بیست و یکمین جلسه‌ی شورای عالی آموزش و پرورش، در تاریخ ۲۸ اردیبهشت ۱۳۸۹، با حضور وزیر محترم آموزش و پرورش، دبیر کل و سایر اعضا به تصویب رسید.

در فرایند تدریس، تنها تجارب و توانمندی‌های علمی معلم نیست که بر دانش آموز تأثیر دارد، بلکه دیدگاه، فلسفه‌ی اعتقادی و کل شخصیت معلم در تدریس و یادگیری دانش آموز مؤثر واقع می‌شود

